

Tasy Zsigmond:

Ricardo és a csökkenő hozadék

David Ricardo (1772-1823) az ipari forradalom idején élt és dolgozott.

Angliában Smith idejében még a manufaktúra-termelés volt az uralkodó, feudális vonásokkal keveredett a polgári termelési mód. A társadalmi viszonyok nem jelentek meg tiszta, tőkés formájukban. Ricardo azonban már a tőkés termelési mód letisztult, leegyszerűsödött rendszerét vizsgálhatta. A gépi nagyipar megjelenése előidézte a munkaerő- és tőkekoncentrációt, lehetővé tette a női és gyermekmunka alkalmazását, és teljessé tette a mezőgazdaság és ipar teljes elválását. Munkásmozgalom ugyan önálló formában nem jelentkezett, de az "általános demokratikus mozgalmakban a munkásosztály is fontos szerepet játszott.

Ricardo, mint tudjuk, a legkövetkezetesebben képviselte az érték munkaidő által való meghatározását a polgári közgazdaságtanban. Alapvető művét is (A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei) a munkaértékelmélet kifejtésével kezdi. Ricardo jól ismeri és elismeri Smith munkásságát. Különleges érdemét abban látja, hogy

'Smith Ádám észrevette, hogy az 'érték' szónak két különböző értelme van; hol egy bizonyos tárgy hasznosságát fejezi ki, hol pedig a tárgy birtoklásával járó azt a képességet, hogy érte más árukat lehet vásárolni. Az egyiket használati értéknek, a másikat csereértéknek nevezhetjük.' (1)

Tehát a használati érték, a hasznosság nem egyenlő az értékkel, hiszen nagyon sok hasznos jószágnak (víz, levegő) nincs, vagy csak nagyon csekély az értéke. A szűkösséggel, a ritkasággal ez a paradoxon nem oldható fel, mert

'Ha tehát javakról, azok csereértékéről és a javak viszonylagos árait szabályozó törvényekről beszélünk, akkor mindig csak olyan javakra gondolunk, amelyek emberi erőfeszítéssel mennyiségileg szaporíthatók, s amelyek termelésében a verseny korlátlanul érvényesül.' (2)

(A szűkösségi kiindulópont egy módon azonban még megmenthető: ha nem társadalmi értelemben fogjuk fel, ha tehát nem azokra a javakra értelmezzük, amelyeknél ténylegesen felmerül – ritka borok, festmények –, hanem kiterjesztjük minden jószágra, és a fogyasztó pszichológiájával kapcsoljuk össze).

Ricardo talán azért, mert nem volt szűkében az anyagi javaknak, ragaszkodott munkaértékelméletéhez (bár igaz, munkás sem volt). Sőt, a félreértések elkerülése végett

még egy fejezetben foglalkozik a használati érték (gazdagság) és csereérték (érték) különbözőségével. Say-t a következőképpen bírálja:

'Na egy jobb gép beállítása folytán azonos mennyiségű munkával egy helyett két pár harisnyát tudok gyártani, ezáltal semmiképpen sem lesz kisebb egy pár harisnya hasznossága, de csökken az értéke. Ha tehát pontosan ugyanazon mennyiségű kabátom, harisnyám és egyéb jószágom van, mint előzőleg volt, akkor pontosan ugyanazon mennyiségű hasznos tárgy felett rendelkezek, mint előzőleg és ha a hasznosság a gazdagság mértéke, ugyanolyan gazdag is vagyok. De vagyonom kevesebbet ér, mert a harisnya értéke a felére esett. A hasznosság tehát nem mértéke a csereértéknek.

Ha megkérdeznénk Sayt, hogy mi a gazdagság, azt felelné, hogy azoknak a tárgyaknak a birtoklása, melyeknek értékük van. Ma pedig megkérdeznénk, hogy mit ért az érték alatt, azt mondaná, hogy a dolgok hasznosságuk arányában értékesek. És ha újból megkérjük, hogy magyarázza meg nekünk, hogy mivel mérjük meg a tárgyak hasznosságát, akkor azt válaszolja, hogy az értékükkel. Így tehát az érték mértéke a hasznosság, és a hasznosság mértéke az érték.' (3)

Talán az érvelés aktualitása ellensúlyozta az idézet hosszúsága következtében megfogyatkozott türelmet.

A legfontosabb felismerés Ricardónál az tehát, hogy a munkaérték egészen más törvényszerűségeket követ, mint a használati érték. Ahol korlátozott az eladók versenye, ahol munkával nem szaporítható termékekről van szó, ott a vevők versenye dönt, a vevők fizetőképességének határa az, amely megszabja e ritka javak piaci árát. Azonban ha nincs túlkereslet, nincs monopolár, akkor a jószágok csereértékét a befektetett munkamennyiség szabályozza.

Ricardo nemcsak az értéket választja el a használati értéktől, hanem az értéket, mint árcentrumot megjelenési formáitól, a piaci áráktól.

'A termelési költség az, amelynek az áruk árát végeredményben szabályoznia kell, és nem, mint ahogyan gyakran állítják, a kínálat és a kereslet viszonya. Igaz ugyan, hogy a kínálat és a kereslet viszonya egy ideig befolyásolhatja az áruk piaci értékét, addig, amíg nem kerül a növekvő vagy csökkenő keresletnek megfelelő nagyobb vagy kisebb mennyiségben a piacra. Ez a hatás azonban csak átmeneti jellegű.' (4)

Itt Ricardo termelési költségen munkatartalmat ért, és nem hasznosságokat, mint amit általában a polgári politikai gazdaságtanban termelési költségeken értenek. A szubjektívként felfogott költségek társadalmi kiterjesztése legfeljebb Say-i eredmény reprodukciójához vagy finomításához vezethet:

'Minden áru értéke mindig a kereslettel egyenes, a

kínálattal pedig fordított arányban emelkedik.' (5) (Ricardo idézi Sayt 'A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei'-ben.)

Ricardo világosan látja, hogy a monopolizált áruk a munkaérték szempontjából kivételek:

'Áruk és természetes értékük között nincs szükségszerű kapcsolat.' (6)

Ebben az egy esetben a munka általi érték meghatározást felfüggeszti Ricardo, és a vevők fizetőképes keresletétől teszi függővé az áralakulást.

Ricardo alapvető művében végigvonul a korabeli közgazdákkal folytatott tiszteletteljes polémia. Smith értékelméleteit is kritika tárgyává teszi. Ricardo azt hangsúlyozza, hogy Smith első két érték meghatározása ellentmond egymásnak:

'Smith Ádám, aki szabatosan határozta meg a csereérték eredeti forrását, s akinek ezért következetesen fenn kellett tartania, hogy minden jószág az előállítására fordított több vagy kevesebb munka arányában válik többé vagy kevésbé értékessé, mégis, saját maga egy másik értékmérőt állított fel és arról beszél, hogy a dolgok aszerint érnek többet vagy kevesebbet, amint többet vagy kevesebbet adnak értük cserébe ebből az értékmérőből. Értékmérőnek mondja néha a gabonát, máskor viszont a munkát: de nem a jószág előállítására fordított munka mennyiségét, hanem azt a munkamennyiséget, amely a jószág ellenében a piacon megszerezhető.' (7)

Ricardo elveti Smith második értékdefinícióját, tagadja a változatlan értékmérő létét. Szerinte a 'munka értéke' is alá van vetve az értékváltozásoknak, ahogy a búza is, ezért jogosulatlan az abszolútként felfogott értékmérés.

Viszont megalapozottnak tűnik a Ricardoval szembeni marxi kritika, mely szerint Ricardo itt nem is érzékeli Smith problémáját: t. i. a tőke-munka cseréjénél megszűnik az árucseré egyenértékűsége, a formális ekvivalencia értéktöbblet-elsajátítást leplez.

Ricardo kitart az első smithi értékdefiníció mellett, és földjáraadékelméletét is a munkaértékelmélettel összhangban próbálja kifejteni.

Érdemes talán Ricardo földjáraadékelméletét azzal kezdeni, hogy mit szeretett volna elkerülni Ricardo. Mint közismert, Smith ahol olyan problémát talált, amit nem tudott összeegyeztetni korábbi elképzeléseivel, ott új tartalmat adott egy-egy közgazdasági kategóriának. Így Smith-t inkább jellemezte a problémaérzékenység, mint a következetesség. Ez a földjáraadékelméleteire is igaz volt. Ricardo pedig éppen elméletének konzisztenciáját kérte számon. Smith-nek azt a kijelentését, mely szerint a magas földjáraadék oka a

magas gabonaár, és nem fordítva, Ricardo a következőképpen kommentálja:

'Ha a magas gabonaár a földjáradék következménye volna, nem pedig az oka, úgy az árak aszerint változnának, hogy magasak-e vagy alacsonyok a járadékok, és a földjáradék az ár egyik alkotórésze lenne. Ámde a gabona árát az a gabona szabályozza, amelyet a legnagyobb munkamennyiséggel termelnek, és így a földjáradék nem képezi és nem is képezheti az ár alkotórészét a legkisebb mértékben sem.' (8)

Eltelktve érték-ár azonosításától, valamint a legrosszabb föld = szabályozó föld feltételezésétől, Ricardo helyesen mutat rá arra, hogy Smith nem volt képes tudományos munkaértékelméletéből levezetni a járadék valóságos törvényszerűségeit. Nem véletlen, hogy Ricardo a fent idézett véleményéhez írta a következő lábjegyzetet:

'Ennek az elvnek a helyes megértése, meggyőződésem szerint, a legnagyobb fontosságú a politikai gazdaságtanban.' (9)

Ricardo tehát elutasítja a Smith-dogmát, a jövedelmekből történő értéklevezetést. Már csak azért is ezt kell tennie Ricardonak, mert a Smith-dogma kiválóan alkalmas a gabonatörvények és a földesúri érdekek védelmezésére.

Bár Smith nem tudja munkaértékelmélete bázisán kifejtteni földjáradék-elméletét, de világosan látja a problémákat. Például azt, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatott tőke az átlagprofiton felül járadékot is hoz. Itt kénytelen a kereslet-kínálat megbomlott egyensúlyára, monopolárra hivatkozni, és végső soron a fiziokratizmushoz menekülni. Ricardo, a munkaérték-elmélet harcos képviselője nem vállalhatja ezt az elméleti törést, ezért később le kell tagadnia az abszolút járadékot.

'Nem lehet tehát Smith Ádámnak az a feltevése, hogy az eredeti szabály, tudniillik hogy az áruk csereértékét az előállításukhoz szükséges munka viszonylagos mennyisége szabályozza, a föld tulajdonbavételével és a földjáradék fizetésével bármiképpen is módosulhat.' (10)

Ricardo tehát ragaszkodott munkaértékelméletéhez, és semmiféle engedményre ebben a kérdésben nem hajlandó. Amikor erre rákényszerül (éppen földjáradék-elmélete kapcsán), akkor ezt szemérmesen próbálja takargatni munkaértékelmélete formális fenntartásával, de a 'király meztelen'.

Földjáradék-elméletének tárgyalása előtt szükséges egy kis kitérőt tennünk.

Ricardo elválasztja egymástól ugyan az értéket (csereértéket) és a használati értéket (gazdagságot), és feltárja a természet és a termelési eszközök szerepét a

használati érték termelésében, de a csereértéket az érték szükségszerű megjelenési formájaként nem tárgyalja (a mennyiségi pénzelmélet híve), a használati érték és érték létrehozási folyamatát külön nem elemzi.

Ahhoz, hogy ezeket a problémákat megoldja, a társadalmi viszonyokat specifikus viszonyokként kellett volna felfognia, az értéket társadalmi viszonyként kezelni. Ricardo ugyan beszél 'a munkáról', de ez nem a marxi konkrétól elválasztott elvont munka, nem a közvetett társadalmiság értelmében vett munka, hanem a polgári horizont és a tudományos tisztesség által kettősen behatárolt munka. Mivel nem látja az árutermelői munka különleges beágyazódását a termelési viszonyok rendszerébe, illetve az elmélet szempontjából lényegtelennek tartja, nem tudja az újabb közvetítést (az egyenlő tőkére-egyenlő profit elvét) rendszerébe beilleszteni. Az árcentrumot érték = termelési árként határozza meg. Emiatt pedig ismét lényegtelennek kell ítélnie az elmélet szempontjából egy sor fontos közgazdasági tényezőt: a jövedelmek változását, a tőke szerves összetételét, stb., amelyek Malthus számára egyszerűen feladott labdát jelentenek.

Jogos Marx kritikája, hogy Ricardo azonosította az értéket és a termelési árat, és ez földjádék-elméletére is rányomta bélyegét. Pedig a piaci-érték és a termelési ár kialakulása a konkurencia gyökeresen eltérő oldalából vezethető le. A piaci érték az ágazaton belüli konkurencia eredménye, míg a termelési ár az ágazatok közötti konkurencia terméke.

'Amit ugyanazon termelési terület konkurenciája véghezvisz, az az e területi áru értékének az ebben átlagosan megkívánt munkaidő által való meghatározása: tehát a piaci érték létrehozása. Amit a különböző termelési területek közti konkurencia véghez visz, az egyazon általános profitráta létrehozása a különböző területeken, annak révén, hogy a különböző piaci értékek kiegyenlítődnek piaci árakká, amelyek a valóságos piaci értéküktől különböző költségárakat képviselnek.' (11)

Mi jellemzi az iparágon belüli konkurenciát és annak eredményét?

'A konkurencia, részint a tőkésék egymás közt, részint az áru vevőie ezekkel és maguk közt, azt viszi véghez tehát itt, hogy egy különös termelési terület minden egyes árujának értékét a társadalmi munkaidőnek az az összömege határozza meg, amelyet e különös társadalmi termelési terület áruinak összömege megkíván, nem pedig az egyes áruk egyéni értékei, vagyis az a munkaidő, amelybe az egyes áru a maga különös termelőjének és eladójának került.' (12)

A piaci értéket nem az egyes termelő egyéni értéke (például a határtermelő egyéni értéke) határozza meg,

még csak nem is csupán az ágazat összes termelője egyéni értékének súlyozott átlaga, hanem a munka közvetett társadalmisága miatt a vevők konkurenciája, fizetőképes keresletük is módosíthatja nagyságát.

A konkurencia itt létrehoz egy egységes piaci értéket (illetve pénzkifejezését, a piaci árat) úgy, hogy közben nem tünteti el a többletprofitokat.

'A konkurencia itt a különböző egyéni értéket azáltal egyenlíti ki egyazon, különbségnélküli piaci értéké, hogy a különbségeket az egyéni profitokon, az egyes tőkék profitjain belül és eltéréseiket a terület átlagprofitrátájától meghagyja. Sőt a konkurencia megteremti ezeket az eltéréseket azáltal, hogy ugyanazt a piaci értéket hozza létre nem-egyenlően kedvező termelési feltételek között ... előállított ... áruk számára. A kedvezőbb feltételek közt termelt áru kevesebb munkaidőt tartalmaz, mint a kedvezőtlenebb feltételek közt termelt, de ugyanazon az áron kel el, ugyanaz az értéke, mintha ugyanazt a munkaidőt tartalmazna, amelyet nem tartalmaz.'

(13)

A piaci érték fogalmára, és egyáltalán érték és termelési ár fogalmi elválasztására nagy szüksége volna Ricardonak, hiszen a különbözőzeti járadék lényege az eltérő többletprofitok léte. Ugyanakkor a többletprofitokat elég nehéz összeegyeztetni az átlagprofit jelenségével, ha először nem különböztettük meg a konkurencia fent vázolt két oldalát.

'A különbözőzeti járadék, akárcsak a többletprofit, sohasem kerül bele a költségárba, mert mindig csak vagy a piaci költségárnak az egyéni költségár feletti többlete, vagy a piaci értéknek az egyéni érték feletti többlete.' (14)

'A járadék nem kerül bele alkotórészként a költségárba. Ha különös körülmények között a mezőgazdasági termékeket költségáron adják el, akkor nem létezik járadék....A termék piaci értékébe azonban belekerül a járadék, vagy jobban mondva egy részét alkotja.' (15)

A fenti marxi tézisek után érdemes nyomonkövetnünk Ricardo magyarázatát. Nincs könnyű helyzetben, hiszen össze kell egyeztetni a többletprofitokat (a különbözőzeti járadékot) az átlagprofittal (ami az érték és termelési ár azonosítása következtében az érték szerves része). Tehát az értéket meghaladó többletprofitokat értékelméleti alapzatra kellene hoznia úgy, hogy elkerülje a smithi buktatókat (természet értékalkotó szerepe, túlkerestet).

'Ahhoz, hogy minden, a legrosszabbnál jobb földön átlagprofit feletti többlet keletkezzen, a legrosszabb feltételek között termelő egyéni termelési árával (értékével) kell egybeesnie a piaci árnak, vagyis a legrosszabb feltételek között termelő egyéni értékét

azonosítani kellett az értékkel.' (16)

Ha Ricardo a mezőgazdaságban elismeri a határszabályozást, az iparban sem tarthatja fenn az átlagszabályozást, hiszen ezzel az egységes értékelméleti alapzatot számolná fel:

'Minden áru csereértékét, akár ipari az, akár a bányák terméke vagy a föld terméke, nem az a legkisebb munkamennyiség szabályozza, amely a termeléséhez szerfelett kedvező körülmények között elegendő, melyeket kizárólag azok élveznek, akiknek különös termelési könnyebbségeik vannak, hanem az a nagyobb munkamennyiség, amelyet szükségképpen fordítanak termelésére azok, akiknek nincsenek ilyen könnyebbségeik, akik a legkedvezőtlenebb körülmények között tovább termelik, legkedvezőtlenebb körülményeken azokat a legkedvezőtlenebbeket értve, amelyek közt a termelés folytatását a megkívánt termékmennyiség szükségessé teszi.' (17)

Tehát érték = legnagyobb egyéni érték, vagyis a határszabályozás tiszta megfogalmazásával állunk szemben. Ezzel Ricardonak csakugyan sikerült átvágnia a gordiuszi csomót: a legrosszabb feltételekkel dolgozó termelő realizálja az átlagprofitot és egyúttal az árcentrumot is meghatározza. A többi termelő különbözeti járadéka (többletprofitja) az árcentrumtól való eltérésként jelentkezik, amelyet Ricardo a föld csökkenő hozadékával indokol. A föld csökkenő hozadékát, mint tudjuk, semmiképpen sem általánosíthatjuk a történelmi fejlődés egészére. Valóságosan csak a leszálló és felszálló vonalak váltakozását, kereszteződését tekinthetjük általános tendenciának. (Az más kérdés, hogy Ricardo idejében a kontinentális zárlat következtében a parlagon heverő földek feltörésére kényszerülő Anglia számára a pluszköltségeket ilymódon is fel lehetett tüntetni.) Ricardo számára azonban kézenfekvő elv volt, amit kiterjeszt a legrosszabb föld érték meghatározó szerepén túl az éppen átlagprofitot hozó utolsó, pótlólagos tőkebefektetésre. Ez az elméleti lépés lehetővé teszi Ricardo számára, hogy ne tagadja le a letagadhatatlant: vagyis az abszolút járadékot a legrosszabb földön. Hiszen így az utolsó tőkeadag hozza az átlagprofitot, az ezt megelőzőek pedig hozhatják a járadékot.

Nem véletlen azonban, hogy a marginális elemzés a szubjektív értékelmélet alapzatán teljesedik ki. A munkaértékelmélettel a határszabályozás csak komoly elméleti kompromisszummal egyeztethető össze: Az, hogy az utolsó tőkeadag hoz-e profitot vagy járadékot, az az egész ágazat termelékenység szerkezetétől, a földek minőségi különbségeitől és a piac állásától függ. Tehát éppen fordított a viszony, mint amit Ricardo feltételez.

Megpróbáljuk Ricardo gondolatmenetét rövid logikai láncra fűzni:

Az értéket és termelési árat azonosítja → le kell tagadnia az abszolút járadékot, de a különbözeti járadékot magyarázni kívánja (↔ átlagprofit elve) → csökkenő hozadéokra, vagyis a leszálló vonalra hivatkozik → a határszabályozás, amely látszólag megmenti a munkaérték elvét.

Sajnos, csak látszólag. Ugyanis Ricardo azzal, hogy a csökkenő földhozadék elvét elfogadja, azt tételezi fel, hogy a művelésbevitel a legjobb minőségű földön kezdődött. Ez ekkor nem hozott járadékot. Tehát az egyensúlyi helyzetben nincs járadék, csak átlagprofit. A következő egyensúlyi helyzetben, amelyet a népesség szaporodása következtében keletkezett túlereslet vezet be, már van járadék. Ezt a gyengébb minőségű földre való áttérés idézi elő, amely következtében a jobb minőségű föld különbözeti járadékot realizál.

'Világos tehát, hogy ha a termékek értéke eredetileg és elvileg csak átlagprofitot tartalmazhat, az olyan ár, amely átlagprofiton felüli extrajövedelmet biztosít, nem lehet 'értékár', csak monopolár, amelyet adott esetben Ricardo a kereslet-kínálat viszonyára Hivatkozva, a mezőgazdasági termékek iránt jelentkező keresletnek a kínálat feletti állandósult többletét magyarázhat csak.' (18)

Marxnál az egyensúlyi helyzetbe belefér mind az abszolút, mind a különbözeti járadék. Az előbbi a mezőgazdaság átlagosnál alacsonyabb szerves összetétele, az utóbbit a piaci érték és a termelési ár fogalmi elválása biztosítja. Ricardo csak úgy tudja munkaérték-elméletét a különbözeti járadék elméletével összhangba hozni, ha elfogadja a csökkenő földhozadék elvét. Ez a természetes elv azonban nem feledteti azt, hogy a ricardoi kiindulópontba nem fér bele a járadék, és csak a kereslet-kínálat megbomlott egyensúlya kényszeríti ki az érték önmaga fölé emelkedését, vagyis azt, hogy a következő, gyengébb föld legyen a szabályozó. (Természetesen az értéknek önmaga fölé emelkedése az értékelmélet kudarcát jelenti a járadékmagyarázatban, másfelől a gyengébb föld csak súlyának megfelelően vehet részt a szabályozó ár kialakításában.)

Marx nyugodtan beszélhet különbözeti járadékról, többletprofitról, mert itt egy ágazat különböző termelékenységű termelői együtt vesznek részt az egységes piaci érték kialakításában. Ricardonál azonban a monopoljára kifejezés volna helyesebb, mert nála automatikusan a legrosszabb minőségű föld válik szabályozóvá. A termelékenyebb földek úgy értékesíthetnek ezen a magas piaci áron, hogy

kialakításában részt sem vettek.

Ha az eladók versenye nincs hatással a piaci ár kialakulására, akkor mi szabályozza? Marad a vevők versenye, a túlkereslet (a szűkösség, a csökkenő hozadék, az eladók monopolhelyzete, stb.), ami a piaci árat a határtermelő szintjére állítja be. Másszóval: a monopolizált ágazatot, a mi esetünkben a mezőgazdaságot az összes többi túlfizeti.

Természetesen Marx is elismeri a mezőgazdaság monopolisztikus specifikumait, de ő csak arra korlátozza, hogy a mezőgazdasági földtulajdon akadályt állít az ágazatközi konkurencia útjába. Ezzel a megoldással fenntartható a munkaérték-elmélet.

A kereslet-kínálat viszonyának jelentőségét Marx nem becsüli le. Azonban csak a piaci értéktől eltérő piaci árakat kívánja e viszonytal magyarázni, amely előtt mindig feltételezi az egyensúlyi helyzetet, magát a piaci értéket.

Marxnál a piaci érték a társadalmi munkaidőalap azon hányada, amelyet egy termelési ágazat szakít ki az összmunkaidőből. Ricardónál a piaci értéket a határtermelő képviseli, az összes többit túlfizetik. Természetesen Marxnál is a rosszabb földre való áttérést bevezetheti a túlkereslet, de egyrészt nemcsak a túlkereslet idézheti elő a földszerkezet megváltozását, másrészt minden eltérést az egyensúlyi helyzettől kereslet-kínálat viszonyok közvetítenek, és ennyiben tautologikus a megállapítás. Másfelől, amikor a kínálat felzárkózik, ismét a társadalmilag szükséges ráfordítások válnak érték meghatározóvá.

JEGYZETEK

1. Ricardo, David: A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei Akadémiai Kiadó, 1954. 61. oldal
2. Uo. 62. oldal
3. Uo. 143. oldal
4. Uo. 316. oldal
5. Uo. 317. oldal
6. Uo. 318, oldal
7. Uo. 63. oldal
8. Uo. 97. oldal
9. Uo. 97. oldal
10. Uo. 97. oldal
11. Marx, Karl: Értéktöbblet-elméletek MEM 26/II. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 187. oldal
12. Uo. 185, oldal
13. Uo. 186. oldal
14. Uo. 289. oldal
15. Uo. 289. oldal
16. Molnár László: Földjáradék és érték Politikai Gazdaságtan Füzetek 5., 1972. 19. oldal
17. MEM 26/II. 183. oldal
18. Molnár László: Im. 26. oldal